

An Analysis of Iran's Elite Migration

Mohammad Sadegh Talebi

Corresponding author, Assistant Professor, Department of Geography, Faculty of Humanities, Meybod University, Meybod, Iran. E-mail: talebi@meybod.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: 18 July 2024

Received in revised form: 26
September 2024

Accepted: 26 September 2024

Keywords:

Immigration,
Elites,
Brain Drain,
Human Capital.

ABSTRACT

One of the important aspects of the history of early Islam was the rapid expansion of conquests to the surrounding territories during the era of the Rashidin caliphs (Abu Bakr, Omar and Uthman). Various analyses have been presented among Islamic historians regarding the causes of Muslim Arab territorial expansion and how Iran was conquered. In this research, an attempt has been made to examine the components of Islamic caliphate's territorial expansion in the framework of the function of its social-environmental components by examining historical documents and relying on comparative methodology. The findings of the research show that a set of internal/extraterritorial components became the basis for the territorial ambitions of the Muslim Arabs during the period of the Rashidin Caliphs. From an intraterritorial point of view, the expansion of conquests caused the Bedouin Arabs to achieve more material privileges and resulted in their greater union with the central government. From the extraterritorial dimension, with the intensification of the dissatisfaction of the bordering Arabs of southern Mesopotamia with the Sassanid government and also with the geostrategic vulnerability of the cities of this region, the ground was prepared for the victory of the Muslim armies over the Sasanians.

Cite this article: Talebi, MS. (2025). An Analysis of Iran's Elite Migration. *New Geopolitics Research*, 2 (2), 119-130.

© The Author(s).

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.2.2.7>

Introduction

Elite migration is one of the challenges that many countries have been facing for a long time and it is considered one of the most damaging issues in countries. Therefore, assessing the causes of elite migration is necessary and inevitable. Elite and efficient human resources play a vital role in various national fields, and for this reason, their optimal management is considered very important. Elite migration or brain drain is of great importance among developing countries, because these countries lose a larger amount of capital in the process of international human capital flow and their development is usually slowed down under the influence of this phenomenon. The issue of scientific elite migration is not a new and emerging phenomenon; however, its dimensions have become wider and its quantity and quality have changed since several decades ago. Currently, one of the most acute issues and problems of developing regions is the migration of elites and, consequently, the lack of efficient human resources. Efficient human resources are components of sustainable development, and experience has shown that maintaining and preserving these resources, if not more difficult than training them, is not easier. Elites, using their intelligence and wisdom, by managing resources and using them correctly, play the most important role in the development and growth of a country. Various models and theories have been presented regarding the migration of elites. The first model is Maslow's theory, which considers the root of migration to be the satisfaction or non-satisfaction of different needs of individuals. Maslow based his assumption on the fact that there are five categories of needs classified within each human being. These needs are a) physiological needs, which include food, water, shelter, and other physical needs, b) the need for security and safety, which includes security and protection from physical and emotional dangers, c) social needs, which include affection, belonging, and friendship, d) the need for appreciation and respect, which includes self-respect, autonomy, advancement, status, and prestige, and e) the need for self-actualization, in which the person tries to become what he or she is capable of. According to this theory, it is possible that the conditions for satisfying many needs, especially the need for respect and self-discovery, are not available in the country. Therefore, the elites consider immigration to be an appropriate means of satisfying their various needs. What makes this theory open to criticism is the partial and narrow view of this theory in explaining the phenomenon of immigration, while the analysis of this phenomenon requires attention to the macro theory of migration.

The second model is the attraction-repulsion theory, in which individuals often migrate under the influence of the attractive factors of the immigrant-receiving points (origin) and the repulsive factors of the immigrant-receiving points (residence). In other words, according to this theory, a set of environmental causes and factors, including both internal and external factors, as pull and push causes, lead to a change in the trend, expansion, and continuation of the migration of specialized forces from the country. Everett Lee considers migration to be a permanent or almost permanent change of residence and believes that regardless of the short or long distance, or the ease or difficulty of the work, every act of migration contains a series of intervening factors. He explains the four general groups of factors that are effective in the decision to migrate as follows: a) factors related to the country of origin, b) factors related to the country of destination, c) intervening factors and d) personal factors. Lee believes that each of the regions and countries has positive, negative and neutral factors that may drive people away from that place, attract people to that place, or make them indifferent to that place. The effect of each of these factors will vary according to the personality and characteristics of the individuals, including age, education, level of migration, gender, race, ethnic groups, etc.

Therefore, the set of positive, negative and neutral factors will be different for different people both at the country of origin and the country of destination.

Research Method

The present study is applied in terms of its purpose. This study was conducted using a library and document method. The data and information were collected from articles, documents and reputable Internet sites. The main purpose of the present study was to analyze elite migration.

Discussion and Results

In terms of human migration, it must be admitted that our country is facing the phenomenon of migration and brain drain, and in this regard, we are witnessing a growing trend. According to statistics from the Secretariat of the Supreme Council for Iranians Abroad, there are more than four million Iranians living abroad, and based on the available data, the migration of skilled and specialized personnel is increasing. University professors, experienced researchers are creative and highly productive assets for production and technology.

Conclusion

According to the available data, the age of immigrants is generally above 35 years. For example, the highest percentage of Iranians living in the United States is in the age group of 25-64 years. Perhaps these people had the opportunity and suitable conditions for permanent residence in their country of study during the years they studied abroad; but they preferred to serve the country even with limited facilities, but after being in the workplace in the country, they faced with conditions that inevitably made them reconsider their decision and preferred to emigrate. It is worth considering that although the destination of 68% of Iranian students to continue their studies involves Canada and France, the largest numbers of Iranians, who live abroad, do not live in these two countries. Therefore, it can be admitted that in our country, the causes of the migration of elites are mainly the repulsive factors within the country, such as economic instability, mismanagement, and the absence of a written plan and program to attract elites rather than the attractive factors from abroad.

تحلیلی بر مهاجرت نخبگان ایران

محمد طهماسبی برنا[✉]

نویسنده مسئول، استادیار گروه جغرافیا، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه میبد، میبد، ایران. رایانامه: talebi@meybod.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۲۸</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۰۴</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۰۵</p> <p>کلیدواژه‌ها: مهاجرت، نخبگان، فرار مغزها، سرمایه‌های انسانی.</p>	<p>مهاجرت نخبگان از چالش‌هایی است که کشورهای زیادی با آن مواجه هستند و از آن به عنوان یکی از مسائل آسیب‌زا در کشورها یاد می‌شود؛ بنابراین ارزیابی علل مهاجرت نخبگان امری ضروری است. هدف اصلی پژوهش حاضر تحلیلی بر مهاجرت نخبگان است که به روش کتابخانه‌ای انجام شده است. داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز از اسناد و مدارک موجود و پایگاه‌های اطلاعاتی گردآوری شد. طبق آمار دبیرخانه شورای عالی امور ایرانیان خارج از کشور، بالغ بر چهار میلیون نفر ایرانی مقیم خارج از کشور هستند و به استناد داده‌های موجود روند مهاجرت نیروهای ماهر رو به افزایش است. افراد تحصیل کرده نیروهای خلاق برای تولید و فناوری هستند. این افراد عموماً در سن کار هستند؛ به گونه‌ای که بالاترین درصد ایرانیان مقیم آمریکا گروه سنی ۲۵-۶۴ سال تشکیل می‌دهند. چه بسا این افراد در زمان تحصیل در خارج، شرایط مناسبی برای اقامت دائم در آن کشور داشته‌اند؛ اما تحت تاثیر حس بازگشت به کشور، پس از مدتی، با شرایطی روبه‌رو می‌شوند که به ناچار در تصمیم خود تجدید نظر می‌کنند و مهاجرت را ترجیح می‌دهند، قابل تأمل و تعمق است، گرچه مقصد ۶۸٪ دانشجویان ایرانی برای ادامه تحصیل کشورهای کانادا و فرانسه است؛ ولی بیشترین تعداد ایرانیان مقیم خارج در این دو کشور (کانادا و فرانسه) نیستند. بنابراین می‌توان ادعان نمود، آنچه که بیشتر باعث مهاجرت نخبگان می‌شود، عوامل دافعه داخل کشور از جمله عدم ثبات اقتصادی، سوء مدیریت، عدم وجود طرح و برنامه مدون جذب نخبگان و... است، نه عوامل جاذبه خارج از کشور.</p>

استناد: طالبی، محمد صادق. (۱۴۰۴) تحلیلی بر مهاجرت نخبگان ایران، پژوهش‌های نوین سیاست جغرافیایی، ۲ (۲)، ۱۱۹-۱۳۰.

DOI: <https://doi.org/10.22034/nrpg.2.2.7>

ناشر: دانشگاه لرستان

مقدمه

سال‌هاست کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه از جمله کشور ما با معضل مهاجرت و فرار نخبگان یا به اصطلاح فرار مغزها مواجه هستند. واژه مهاجرت یعنی تغییر محل اقامت برای مدت بیش از یک سال (شعبانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۶۰ و شاه آبادی و پوران، ۱۳۹۲: ۱۲۰). طبق اسناد و مدارک، مسئله مهاجرت نخبگان علمی مقوله‌ای جدید و امروزی نیست؛ با این حال، نسبت به دهه های گذشته ابعادی وسیعتر پیدا کرده است. امروزه یکی از حادثترین مسایل و مشکلات مناطق در حال توسعه پایدار است و تجربه نشان داده نخبگان و به طبع آن کمبود نیروی انسانی کارآمد است. نیروی انسانی کارآمد از اجزای توسعه پایدار است و تجربه نشان داده است که نگهداری و حفظ این نیروها اگر از تربیت آنها مشکل تر نباشد، آسان تر نیست (رشنو، ۱۳۹۸: ۳۵). فرار مغزها فرآیندی است که در آن به صورت پیوسته شاهد مهاجرت افراد تحصیل کرده و متخصص از یک کشور به کشور یا بخش اقتصادی دیگری باشیم که این امر می‌تواند ناشی از دلایل سیاسی فرار از جنگ و تامین امنیت اقتصادی برای خود و خانواده جهت دستیابی به امنیت شغلی، امکانات علمی بیشتر و غیره و رضایت‌مندی از آن باشد (توکل و عرفان منش، ۱۳۹۳: ۵۶). فرار مغزها اولین بار پس از جنگ جهانی دوم در مورد مهاجرت تحصیل‌کردگان و نیروهای متخصص انگلیسی به آمریکا به کار رفته و دارای پس‌خورد منفی بوده یعنی مهارت‌های مورد نیاز یک کشور به شکل غیرمنصفانه‌ای توسط دولت‌های مهاجرپذیر مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد که به ضرر کشور مهاجرفرست بوده و در حال حاضر این عبارت برای مهاجرت از کشورهای در حال توسعه به توسعه‌یافته به کار می‌رود (طیبه، ۱۳۸۶: ۴۸). ایران یکی از کشورهایی است که دچار این چالش بوده و با وقوع انقلاب اسلامی و پس از جنگ تحمیلی بدیهی بود که به دلیل تغییر نظام سیاسی و بی‌ثباتی‌های سیاسی-اقتصادی و اجتماعی ناشی از جنگ موج مهاجرت و فرار مغزها تحقق یابد از این رو بر اساس برخی دیدگاه‌ها نابسامانی‌های سیاسی و اقتصادی علت اصلی مهاجرت نخبگان است (صالحی عمران، ۱۳۸۵: ۳۷).

نخبگان با استفاده از عقل و درایت خویش، با مدیریت منابع و استفاده صحیح از آنها مهم‌ترین نقش را در توسعه و رشد یک کشور دارند (طالبی زیدی و رضایی، ۱۳۸۷: ۶۰). مسأله تأثیر مستقیم نیروی انسانی نخبه بر توسعه کشورها سال‌هاست مورد توجه جدی قرار گرفته و به موازات آن حساسیت کشورها بر مهاجرت این قشر فزونی یافته است. سرمایه انسانی ماهر یکی از مهم‌ترین عوامل انکارناپذیر در توسعه اقتصادی و اجتماعی هر جامعه است (رجبی، ۱۳۷۹: ۶۰). به همین دلیل، سرمایه گذاری قابل توجهی برای تربیت و فراهم سازی این منابع در کشورهای مختلف به عمل می‌آید، زیرا نیروی انسانی متخصص جزء دارایی یک کشور و به عنوان مهم‌ترین مزیت رقابتی و کمیاب‌ترین منبع در اقتصاد دانش‌محور امروز است (ابراهیم زاده، و اسماعیل نژاد، ۱۳۹۶: ۷).

مهاجرت نخبگان و فرار مغزها، از یک بعد، کشور را از یک توان ملی که بالقوه باید در خدمت تعالی کشور باشد، بی‌نصیب می‌کند؛ زیرا نیروی ماهر نقش قابل تأملی در رشد و توسعه اقتصادی، برطرف کردن چالش‌های تکنولوژیکی، کاهش نقش مزیت نسبی طبیعی و افزایش نقش مزیت نسبی اکتسابی کشورهای در حال توسعه، محسوب می‌شود. به همین منظور سهم قابل توجهی از منابع آنها برای آموزش نیروی انسانی هزینه می‌شود. اما زمانی که باید سرمایه انسانی مورد بهره‌برداری قرار گیرد، به شکل فرار مغزها خارج شده و خسارت غیر قابل جبرانی به کشور تحمیل می‌کند. در ارتباط با این موضوع طبق بعضی آمارها، رتبه ایران در بین ۱۷۳ کشور جهان ۹۶ با ضریب ۵/۳ و در بین کشورهای آسیایی رتبه ۲۴ است (امانی، ۱۳۹۸: ۲۴۴). بر اساس داده‌ها، بالغ بر دو و نیم میلیون نفر ایرانی در ۳۲ کشور دیگر ساکن هستند که از این تعداد یک و نیم میلیون نفر در آمریکای شمالی و نیم میلیون نفر در اروپا هستند (فلاحی و منواریان، ۱۳۹۲: ۱۱۳). در کنار پیچیدگی و چند وجهی بودن موضوع مهاجرت نخبگان، مشکل دیگری که باید به آن افزود واقعاً نمی‌دانیم چه تعداد افرادی کشور را ترک کردند، همچنین از هدف آنها آگاهی نداریم و نمی‌دانیم چه مدت قصد دارند که در جاهای دیگر بمانند؟ آنها کجا می‌روند و چرا؟ (ذاکر صالحی، ۱۳۹۳: ۳۵). آنچه مسلم است، عمدتاً کشورهای جهان سوم گرفتار این معضل هستند. مهاجرت نخبگان از کشورهای در حال توسعه به کشورهای توسعه‌یافته در دو دهه اخیر شتاب بیشتری گرفته است (صالحی عمران، ۱۳۸۵: ۷۴). ایران از جمله کشورهایی است

که تقریباً از هفتاد سال پیش با این چالش روبه‌رو شده و روزبه‌روز بر میزان آن افزوده می‌شود، علیرغم اینکه در سال‌های اخیر، طرح‌هایی برای جلوگیری و یا کاهش مهاجرت نبرهای ماهر به‌وسیله دولت عملیاتی شده، اما این برنامه‌ها محدود، مقطعی و بدون نیازسنجی بوده و در نتیجه، توان رفع این چالش و رضایت نیروها را نداشته و در روند کاهش مهاجرت آنها تأثیر چشمگیری نداشته است. هم‌اندیشی اندیشمندان و به‌کارگیری منابع مادی و اطلاعاتی وسیع می‌تواند زمینه برون‌رفت از این چالش را فراهم کند (موسوی راد و قدسیان، ۱۳۹۴: ۳۸). تحقیق حاضر با استفاده از اسناد و مدارک مختلف به شیوه کتابخانه‌ای به گردآوری دستاوردهای پژوهشی گوناگون، از مهم‌ترین عواملی است که موجب اهمیت انجام آن شده است. مهاجرت فزاینده متخصصان کشورمان توجیه‌گر ضرورت مطالعه این پدیده است. شناسایی علل بیرونی و چالش‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی داخل کشور می‌تواند گامی مؤثر در برخورد با پدیده فرار مغزها باشد. آگاهی از علل مهاجرت، سبک زندگی آنان در خارج و میزان علاقه آنها به بازگشت جای تأمل دارد و ضرورت هرگونه پژوهش علمی در این حوزه را می‌طلبد.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده که به شیوه کتابخانه‌ای و اسنادی، منابع اطلاعاتی آن از مقالات و اسناد معتبر جمع‌آوری شده است.

مفاهیم نظری

مهاجرت نخبگان و متخصصان که در ادبیات مربوط گاهی اوقات از آن به فرار مغزها تعبیر می‌شود نوع خاصی از مهاجرت است که کنکاش در تعاریف و انواع آن، حدود و ثغور تعریف دقیق و جامع آن را به دست خواهد داد. شاه‌آبادی و همکاران مهاجرت را حرکت انسانها در سطح جغرافیا که با قصد قبلی صورت گرفته باشد و به تغییر محل اقامت افراد برای همیشه یا مدت طولانی بینجامد معرفی می‌کنند. بنابر تعریف سازمان ملل متحد کسانی مهاجرند که ۱- جهانگرد، بازرگان، دانشجو یا مسافر عادی نباشند، ۲- ساکنان نواحی مرزی نباشند، ۳- جزء پناهندگان یا افراد یا جمعیت‌های جابه‌جا شده یا انتقال یافته نباشند (کورش‌نیا و لطیفیان، ۱۳۹۰: ۵۰۰). فرار مغزها به مهاجرت، اعم از جذب، فرار و یا اعزام افراد تحصیلکرده، مبتکر، اندیشمند و افراد برخوردار از دانش فنی و ماهر کشورهای در حال توسعه به کشورهای توسعه‌یافته اطلاق می‌شود. فرار مغزها که در حقیقت از کشورهای پیرامونی به سمت کشورهای مرکز صورت می‌گیرد باعث عقیم شدن سرمایه‌گذاری‌های آموزشی در این کشورها می‌شود (میرترابی و خاوری، ۱۳۹۳: ۲۱۱ و شاه‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۶).

سرمایه انسانی ماهر یکی از مهمترین عوامل انکارناپذیر در توسعه اقتصادی و اجتماعی هر جامعه است (جوادزاده، ۱۳۹۴: ۱۰۰). به همین دلیل، هزینه‌های گزافی صرف آموزش و تربیت آنها می‌شود، نیروی تحصیلکرده جزء دارایی یک کشور و به عنوان مهمترین مزیت رقابتی در اقتصاد دانش‌محور محسوب می‌شود (حسینی، ۱۳۹۸: ۵۰). مهاجرت نخبگان جریانی است که در آن متخصصان یک کشور به دلیل مسائل علمی، اقتصادی، فناوری، سیاسی، کمبود امکانات پژوهشی، رفاهی و ناتوانی جامعه در استفاده از تخصص آنها، برای کسب تجربه، پیشرفت‌های علمی، دستمزدهای بالا، منزلت، رفاه اجتماعی، آزادی فکری بیشتر و دسترسی به منابع علمی جدیدتر و متنوع‌تر، به سوی جوامعی کوچ می‌کنند که به نظر آنان از شرایط بهتری برخوردار باشند و بتوانند تخصص و توان علمی خود را در جامعه برای پیشرفت به کار گیرند (رضایی و درتاج، ۱۳۹۱: ۱۵۱). مهاجرت نخبگان چالشی است که نمی‌توان شتابزده با آن برخورد کرد و در پژوهش‌های کاربردی باید به مبانی نظری آن نیز توجه ویژه داشت. درخصوص فرار مغزها دیدگاه‌ها و عقاید گوناگونی ارائه شده است.

نگرش نخست، دیدگاه مازلو است که عامل ترک وطن را در چگونگی و میزان تأمین نیازهای متفاوت افراد می‌داند. مازلو می‌گوید در درون هر انسان پنج گونه نیاز بدین شرح وجود دارد: نیازهای فیزیولوژیکی نظیر گرسنگی، تشنگی، پناهگاه و سایر نیازهای فیزیکی، نیاز به امنیت و ایمنی مانند امنیت و محفوظ ماندن در برابر خطرات فیزیکی و عاطفی، نیازهای اجتماعی همچون عاطفه، تعلق خاطر و دوستی، نیاز به قدردانی و احترام مثل حرمت نفس، خودمختاری، پیشرفت، مقام و شهرت و نیاز به خودشکوفایی نظیر رشد و دستیابی به چیزهایی که فرد استعداد رسیدن به آنها را دارد. بر اساس این نظریه ممکن است که

شرایط ارضای بسیاری از نیازها، به‌ویژه نیاز به احترام و خودیابی در کشور فراهم نباشد؛ لذا نخبگان، خروج از کشور را راهکاری برای تأمین نیازهای خود می‌دانند. منتقدان معتقدند مازلو در تبیین مقوله مهاجرت نگاه خرد دارد، در صورتی که تحلیل این جریان توجه به نظریه کلان مهاجرت را الزامی می‌سازد.

شکل ۱. الگوی سلسله مراتب نیازهای مازلو (کوروش‌نیا و لطیفیان، ۱۳۹۰: ۵۰۳)

الگوی دوم، دیدگاه جاذبه - دافعه است که افراد به سبب عوامل جاذبه نقاط خاستگاه و عوامل دافعه نقاط کوچگاه مهاجرت می‌کنند، بر اساس این دیدگاه یکسری علل محیطی اعم از داخلی و خارجی به عنوان علل جاذبه و دافعه، سبب تغییر روند، افزایش و تداوم مهاجرت نخبگان از کشور می‌شوند. اورت لی مهاجرت را تغییر دائمی یا نیمه دائمی محل زندگی می‌داند و می‌گوید فارغ از بعد مسافت، سادگی یا سختی کار، در هر مهاجرتی مجموعه ای علل دخالت دارند. او عوامل تأثیرگذار بر مهاجرت به چهار بخش تقسیم می‌کند: الف) عوامل مرتبط با کشور مبدأ، ب) عوامل مرتبط با کشور مقصد، ج) عوامل دخالت کننده و د) عوامل شخصی (مطلق و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۵۳). وی می‌گوید یک کشور دارای عوامل منفی، مثبت و خنثی هست که ملت را از خود دور، جذب و یا بی تفاوت می‌کند و اثر هر یک از این عوامل بنا بر شخصیت و خصوصیات فردی نظیر سن، تحصیلات، جنس، نژاد و ... متفاوت خواهد بود. قطعاً علل مثبت، منفی و خنثی برای افراد مختلف در مبدأ و مقصد متفاوت خواهد بود. اما عللی وجود دارد که اکثر مردم نسبت به آنها واکنش یکسانی دارند نظیر دستمزدهای بیشتر، موقعیت‌هایی شغلی مطلوبتر، تسهیلات رفاهی بهتر (میرترابی و خاوری، ۱۳۹۳: ۲۱۰). در یک دسته بندی کلی می‌توان مجموعه عوامل موثر را در قالب دو دسته رانشی و کششی تقسیم کرد. الف) عوامل رانشی همچون شرایط بد اقتصادی، تحولات سیاسی، عدم انطباق سطح زندگی کشور با استانداردهای جهانی، مشکل اشتغال، رشد جمعیت کشور، پایین بودن سطح فناوری، کاهش شأن و منزلت اجتماعی نخبگان و ب) عوامل کششی مانند امید به آینده بهتر، درآمد بالاتر، جذابیت‌های زندگی مدرن، دسترسی آسان به فرصت‌های شغلی، میل به ثبات سیاسی، کاهش فاصله اطلاعاتی و جهانی شدن است.

بحث

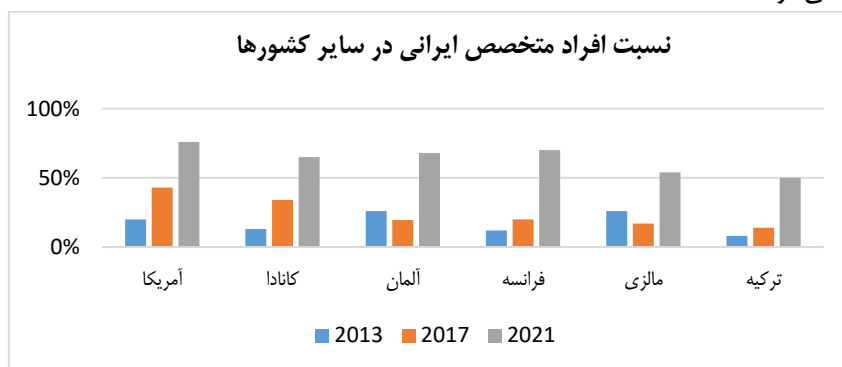
طبق آمار دبیرخانه شورای عالی امور ایرانیان خارج از کشور (۱۴۰۲) وضعیت پراکندگی ایرانیان مقیم خارج از کشور در جدول شماره (۱) ارائه شده است. بر اساس داده‌های این جدول، جمعیت بالغ بر چهار میلیون نفر عمدتاً در کشورهای آمریکا، کانادا، آلمان، فرانسه، ترکیه و مالزی ساکن هستند که قریب به نیمی از آنها در آمریکا سکونت دارند.

جدول ۱. پراکندگی ایرانیان مقیم خارج از کشور

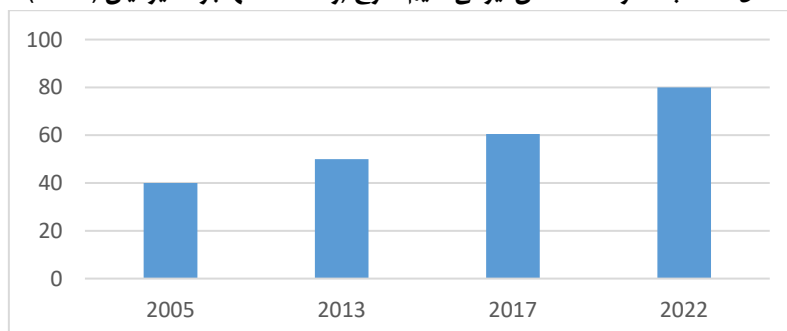
حوزه	تعداد	درصد
آمریکا	۱۹۰۵۸۱۳	۴۷
اروپا	۱۱۸۴۵۵۲	۲۹
عربی و آفریقا	۵۵۷۷۸۶	۱۴
آسیا و اقیانوسیه	۳۸۹۱۰۷	۱۰
مجموع	۴۰۳۷۲۵۸	۱۰۰

منبع: (دبیرخانه شورای عالی امور ایرانیان خارج از کشور، ۱۴۰۲)

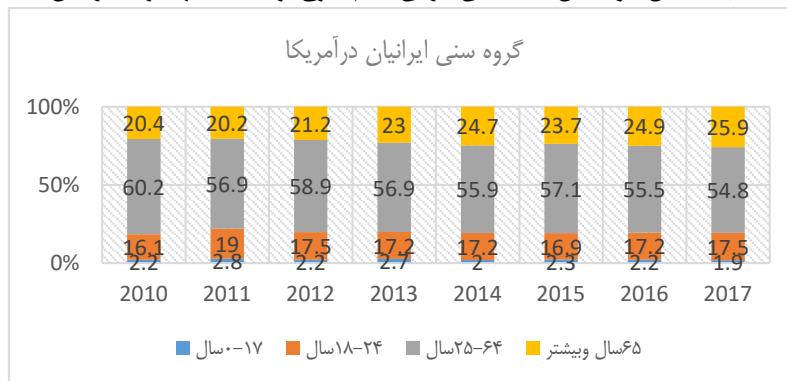
از طرفی میزان مهاجرین متخصص روز به روز در حال افزایش است. شکل شماره (۲) و (۳) نسبت افراد متخصص و تحصیل کرده ایرانی مقیم کشورهای آمریکا، کانادا، آلمان، فرانسه، مالزی و ترکیه را نشان می‌دهد که در سال ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲ رشد فزاینده‌ای نسبت به ۲۰۱۷ داشته است. شکل شماره (۴) توزیع گروه‌های سنی ایرانیان مقیم آمریکا را نشان می‌دهد که در همه سال‌های آماری موردنظر بین حدود ۵۵ تا ۶۰ درصد افراد در گروه سنی ۲۵-۶۴ سال قرار دارند که به تعبیر کارشناسان سن کار و نیروی فعال جامعه محسوب می‌شوند.

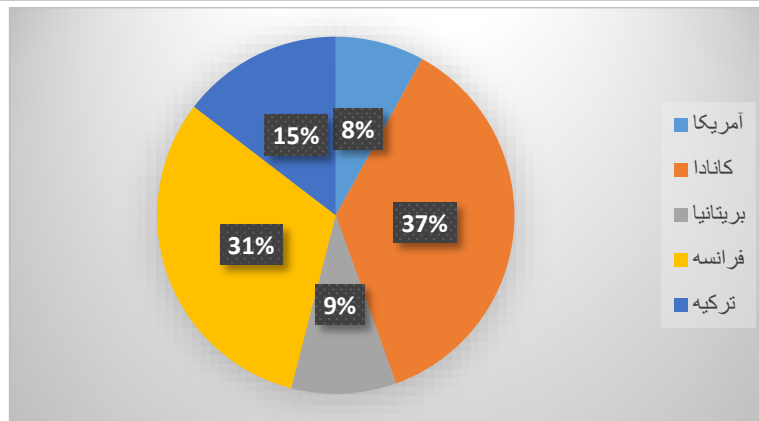
شکل ۲. نسبت افراد متخصص ایرانی مقیم خارج (رصدخانه مهاجرت ایرانیان (۱۴۰۴)

شکل ۳. نسبت دانش‌آموختگان دانشگاهی ایرانی مقیم خارج (رصدخانه مهاجرت ایرانیان (۱۴۰۴)

شکل ۴. درصد ایرانیان مقیم آمریکا در گروه‌های سنی (رصدخانه مهاجرت ایرانیان (۱۴۰۴)

نمودار ۵. مقصد دانشجویان ایران در سال ۲۰۲۲ (رصدخانه مهاجرت ایرانیان (۱۴۰۴)

طبق نظر دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی علل فرار مغزها به سه دسته تقسیم می‌شوند: الف) علل علمی و تحقیقاتی که کمبود تجهیزات تحقیقاتی کشور، فقدان استراتژی استفاده از پتانسیل علمی و تحقیقاتی متخصصان و عدم مصرف بهینه بودجه‌های تحقیقاتی در عین ناکافی بودن را در بر می‌گیرد. ب) علل اقتصادی و اجتماعی که عدم تناسب بین درآمد مشاغل، افزایش جاذبه‌های خارج از کشور، فاصله موجود با امکانات زندگی در سایر کشورها، عدم توازن کمی و کیفی بین دانش‌آموختگان دانشگاه‌ها با فرصت‌های شغلی و عدم انطباق تخصص دانش‌آموختگان با نیازهای کشور را شامل می‌شود. ج) علل فرهنگی و سیاسی که دربرگیرنده احساس ناامیدی و عدم ثبات شرایط نسبت به حال و آینده، کاهش انگیزه خدمت به مردم به‌عنوان وظیفه دینی و ملی، ایجاد تغییرات فرهنگی در روحيات متخصصان به دلیل اقامت طولانی در خارج، تبلیغات سوء رسانه‌های بیگانه در ایجاد و افزایش بدبینی ایرانیان مقیم خارج به نظام و ناهمگونی فرهنگی برخی متخصصان با ارزش‌های حاکم بر جامعه است (ابراهیم‌زاده و اسماعیل‌نژاد، ۱۳۹۶: ۱۱).

در گزارشی که توسط اداره کل امور فرهنگی ایرانیان خارج از کشور تهیه شده است علل زمینه‌ساز مهاجرت نخبگان شامل: علل فرهنگی و اجتماعی، متشکل از فضای اجتماعی نامطلوب، کم‌توجهی به منزلت علم و عالم، الگوپذیری از خارج، سطح علمی پایین مراکز آموزشی و فقدان تجهیزات پیشرفته، عدم وجود امکانات کافی برای ادامه تحصیل در دوره‌های تکمیلی، عدم ارتباط برخی از رشته‌ها با صنعت کشور، وجود معضلاتی چون کنکور و آزمون‌های ورودی، علل اقتصادی که در برگیرنده تفاوت کیفیت زندگی، امکانات مادی و میزان درآمد، نداشتن امنیت اقتصادی و برخوردهای نامناسب با صاحبان سرمایه و عوامل سیاسی که دربرگیرنده عدم ثبات سیاسی، تغییر سریع قوانین و مقررات، عدم وجود امنیت فکری و برخوردهای نامناسب با اصحاب اندیشه بیان گردیده است (صادقی‌نژاد و مظلوم خراسانی ۱۳۹۷: ۲۱ و شاه‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۶۷).

در یک جمع بندی می‌توان پارامترهای تاثیرگذار بر جریان مهاجرت نخبگان مشتمل بر دغدغه‌های اقتصادی، افت اعتبار اجتماعی علم و پژوهش، عدم حفظ منزلت اجتماعی، کم‌توجهی به آینده استعدادها درخشان، عدم ارتباط بین دانشگاه و صنعت، عدم وجود سیستم کاربایی پیرامون متخصصان ایرانی، سیاست زدگی در امور علمی، مقررات مربوط به گزینش و زمانبر بودن مراحل آن، فقدان برنامه ریزی منطقی و با ثبات، احساس محرومیت نسبی، وجود جاذبه‌های مادی-رفاهی در خارج و تبلیغات وسیع در این زمینه، غلبه خویشاوندسالاری بر شایسته‌سالاری، گرانی بازارها و تکنولوژی پژوهش، عدم استراتژی و برنامه برای جذب نخبگان علمی جوان در سطح ملی.

نتیجه‌گیری

با وجود اهمیتی که نیروی انسانی ماهر در پیشبرد اقتصاد یک کشور دارد، آمار و ارقام نشان‌دهنده مهاجرت فزاینده صاحب‌نظران و نیروهای ماهر و متخصص که به عللی، زندگی در کشورهای پیشرفته را بر ماندن در کشور خود ترجیح می‌دهند، است. این جریان که تحت عنوان فرار مغزها مطرح است، به معنای انتقال سرمایه به خارج و ازدست‌رفتن

موقعیت‌های توسعه است. در حقیقت مهاجرت نخبگان، به معنای انتقال نیروی انسانی ماهر از کشورهای مبدأ یعنی همان کشورهایی که نیاز مبرم به نیروی کار آزموده دارند به کشورهای توسعه یافته است.

جریان مهاجرت در قالب یک پدیده اجتماعی، اذهان بسیاری از اندیشمندان را به خود جلب کرده است. جابه‌جایی انسان سابقه‌ای به بلندای تاریخ شکل‌گیری اجتماعات بشری دارد و به دلایل گوناگونی تحقق یافته و موجب شکل‌گیری انواع مهاجرت‌ها شده است. مهاجرت نخبگان یا فرار مغزها، یکی از انواع مهاجرت‌هاست که به‌عنوان مسئله‌ای اجتماعی، موضوع تحقیقات فراوانی قرار گرفته است. به استناد مطالب مطرح شده، باید اذعان کنیم کشورمان با پدیده فرار مغزها روبه‌روست و در این زمینه، روند فزاینده‌ای را شاهد هستیم. طبق آمار دبیرخانه شورای عالی امور ایرانیان خارج از کشور که در جدول شماره (۱) ارائه شده بالغ بر چهار میلیون نفر ایرانی مقیم خارج از کشور هستند و به استناد داده‌های شکل شماره (۲) و (۳) روند مهاجرت نیروهای ماهر و متخصص رو به افزایش است. افراد تحصیل کرده و دارای مدارج علمی بالا، اندیشمندان و صاحب‌نظران با تجربه، نیروهای خلاق برای تولید و فناوری هستند. این افراد عموماً در سن کار و از نیروهای فعال محسوب می‌شوند، طبق شکل شماره (۴) بالاترین درصد ایرانیان مقیم آمریکا گروه سنی ۲۵-۶۴ سال تشکیل می‌دهند که به‌عنوان نیروی فعال و سن کار محسوب می‌شوند. در ایران بیشتر عوامل دافعه داخل باعث مهاجرت نخبگان می‌شود نه عوامل جاذبه خارج، چه‌بسا این افراد در زمان تحصیل خود در خارج، موقعیت مطلوبی برای اقامت داشتند؛ اما خدمت به کشور را حتی با امکانات کم، ترجیح دادند، ولی پس از حضور در محیط کار داخل کشور، با شرایطی روبه‌رو می‌شوند که به ناچار در تصمیم خود تجدیدنظر کرده و مهاجرت می‌کنند. نمودار شماره (۴) بیان می‌کند مقصد ۶۸٪ دانشجویان ایرانی کشورهای کانادا و فرانسه است.

منابع

- ابراهیم‌زاده، عیسی و اسماعیل‌نژاد، مرتضی. (۱۳۹۶). پناهندگان اقلیمی: چالشی برای تحولات منطقه‌ای آینده: مطالعه موردی: خراسان جنوبی، جغرافیا و توسعه، ۴۸، ۱-۱۸.
- امانی، رامین، جواهری، بختیار و قربانی، زانکو. (۱۳۹۸). ریسک‌های انسانی و مهاجرت نخبگان، سیاست اقتصادی، ۱۵ (۲۹)، ۲۸۲-۲۴۱.
- توکل، محمد، عرفان منش، ایمان. (۱۳۹۳). فراتحلیل کیفی مقالات علمی در مورد موضوع فرار مغزها در ایران. بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۵ (۱)، ۴۵-۷۵.
- جوادزاده، پدram. (۱۳۹۴). دلایل مهاجرت نخبگان ایرانی به دانشگاه‌های آمریکا، مدیریت فرهنگی، ۲۸، ۹۵-۱۱۱.
- حسینی، سید خلیل. (۱۳۹۸). عوامل مؤثر بر تمایل نخبگان به مهاجرت به کشورهای توسعه یافته، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران.
- ذاکر صالحی، غلامرضا. (۱۳۹۳). مهاجرت نخبگان، تهران: دفتر مطالعات فرهنگی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.
- رجبی، مسعود. (۱۳۷۹). بررسی میزان و عوامل تمایل به مهاجرت از کشور: مطالعه‌ای نظری با پیمایش در بین دانشجویان فنی دانشگاه تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی.
- رشنو، نبی‌الله. (۱۳۹۸). ژئوپلیتیک نخبگان: تأملاتی در رویکردهای سیاسی-جغرافیایی به مهاجرت نخبگان، تهران: کویر.
- رصدخانه مهاجرت ایرانیان (۱۴۰۴)، <https://www.imobs.ir/publications/info-graph>
- رضایی، پروین و درتاج، فتنه. (۱۳۹۱). بررسی دلایل مهاجرت نخبگان از دیدگاه اعضای هیئت علمی دانشگاه‌های کرمان. فصلنامه پژوهش در نظام‌های آموزشی، ۱۹، ۱۴۷-۱۶۶.
- شاه‌آبادی، ابوالفضل، سپهردوست، حمید و جامه بزرگی، آمنه. (۱۳۹۱). تأثیر حمایت از حقوق مالکیت معنوی بر مهاجرت نخبگان از کشورهای در حال توسعه، فصلنامه سیاست علم و فناوری، ۵ (۳).
- شاه‌آبادی، ابوالفضل و پوران، رقیه. (۱۳۹۲). تأثیر پیچیدگی اقتصادی و جهانی شدن بر مهاجرت نخبگان در کشورهای منتخب عضو سازمان همکاری اسلامی، فصلنامه اقتصاد و تجارت نوین، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۷ (۱)، ۱۰۹-۱۰۹.

۱۳۳

- شاه‌آبادی ابوالفضل، صادقی، معتمد زهرا و چایانی، طیبه. (۱۳۹۱). تأثیر انواع سرمایه بر مهاجرت نخبگان در کشورهای منتخب صادرکننده نفت، فصلنامه اقتصاد مقداری، ۱۹ (۳)، ۱۵۵-۱۸۰.
- شعبانی فرزاد، پریزاد رضا و امینی، علیرضا. (۱۳۹۸). بررسی عوامل پژوهشی در مهاجرت نخبگان در ایران طی سال‌های ۱۳۶۸-۱۳۹۲، فصلنامه علوم سیاسی، ۱۶ (۵۳)، ۵۷-۷۸.
- صادقی‌نژاد، مهسا و مظلوم خراسانی، محمد. (۱۳۹۷). نگرش نخبگان دانشگاهی نسبت به آینده شغلی خود در ایران و تأثیر آن بر تمایل آنها به رفتن به خارج از کشور، فصلنامه توسعه اجتماعی، ۱۲ (۷)، ۳-۲۸.
- صالحی عمران، ابراهیم. (۱۳۸۵). بررسی نگرش اعضای هیئت علمی نسبت به علل مهاجرت نخبگان به خارج از کشور، مطالعه موردی: دانشگاه مازندران، نامه علوم اجتماعی، ۵۶، ۲۸-۸۰.
- طالبی زیدی، عباسعلی و رضایی، جمشید. (۱۳۸۷). بررسی علل مهاجرت نخبگان دانشگاهی از مازندران طی سال‌های ۱۳۷۰-۱۳۸۰، فصلنامه مدیریت مالی، ۶ (۱۶)، ۱۵۵-۱۸۴.
- طیعی، موسی. (۱۳۸۶). بررسی نگرش اعضای هیئت علمی نسبت به فرار مغزها: مطالعه موردی دانشگاه شیراز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه شیراز.
- کوروش‌نیا، مریم و لطیفیان، مرتضی. (۱۳۹۰). بررسی رابطه بین ابعاد الگوهای ارتباطی خانواده-دانشگاه و گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان با میانجی‌گری ارضای نیازهای اساسی روانشناختی، فصلنامه مطالعات خانواده، ۷ (۲۸)، ۴۹۳-۵۱۷.
- فلاحی، کیومرث و منواریان، عباس. (۱۳۹۲). بررسی عوامل مهاجرت نخبگان و ارائه راهکارهای مناسب برای جلوگیری از این پدیده، مجله دانش و توسعه، ۱۵ (۲۴)، ۲۴-۱۳۲.
- معصومه مطلق، اسدی، محمدحسین و اکبری باغبانی، مرضیه. (۱۳۹۴). بررسی عوامل دافعه سازمانی مؤثر بر میزان تمایل به مهاجرت در بین معلمان شهرستان امیدیه، مجله مطالعات علوم اجتماعی ایران، ۱۲ (۴۵)، ۱۵۰-۱۶۸.
- موسوی راد، سید حامد، قدسیان، حسین. (۳۹۴). تحلیل مهاجرت نخبگان و تأثیر سیاست‌های بازدارنده با استفاده از پویایی‌شناسی سیستم، پژوهش‌های مدیریت استراتژیک، ۲۱ (۵۹)، ۳۷-۶۲.
- میرترابی، سعید و خاوری، سعید. (۱۳۹۳). دلایل مهاجرت نخبگان از ایران از منظر اقتصاد سیاسی بین‌الملل با تأکید بر سال ۱۳۸۰، تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، ۱۹، ۱۹۹-۲۳۳.

- Ebrahimzadeh, Essa and Esmailnejad, Morteza. (2017). Climate refugees: a challenge for future regional developments: a case study: South Khorasan, *Geography and Development*, 48, 1-18. [in Persian]
- Amani, Ramin, Javaheri, Bakhtiar and Ghorbani, Zanko. (2019). Country risk, human development and elite migration, *Economic Policy*, 15 (29), 241-282. [in Persian]
- Tavakkal, Mohammad, Erfan Manesh, Iman. (2014). Qualitative meta-analysis of scientific articles on the issue of brain drain in Iran. *Review of Iranian Social Issues*, 5 (1), 45-75. [in Persian]
- Javadzadeh, Pedram. (2015). Reasons for the migration of Iranian elites to American universities, *Cultural Management*, 28, 95-111. [in Persian]
- Hosseini, Seyed Khalil. (2019). Factors affecting the tendency of elites to migrate to developed countries, PhD thesis, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran. [in Persian]
- Zakir Salehi, Gholam Reza. (2014). Migration of elites, Tehran: Cultural Studies Office of the Ministry of Science, Research and Technology. [in Persian]
- Rajabi, Masoud. (2000). Studying the rate and factors of the tendency to migrate from the country: A theoretical study with a survey among technical students of Tehran University, Master's thesis in Sociology, University of Tehran, Faculty of Social Sciences. [in Persian]
- Rashno, Nabi Allah. (2009). Geopolitics of Elites: Reflections on Political-Geographical Approaches to Elite Migration, Tehran: Kavir. [in Persian]
- Iranian Migration Observatory (2025), <https://www.imobs.ir/publications/info-graph>.
- Rezai, Parvin and Dartaj, Fataneh. (2012). A Study of the Reasons for Elite Migration from the

- Perspective of Faculty Members of Kerman Universities. *Quarterly Journal of Research in Education Systems*, 19, 147-166. [in Persian]
- Shahabadi, Abolfazl, Sepehrodost, Hamid and Jamehbozori, Ameneh. (2012). The Effect of Intellectual Property Rights Protection on Elite Migration from Developing Countries, *Quarterly Journal of Science and Technology Policy*, 5 (3). [in Persian]
- Shahabadi Abolfazl and Pouran, Roqiyeh. (2013). The Effect of Economic Complexity and Globalization on Elite Migration in Selected Member Countries of the Organization of Islamic Cooperation, *Quarterly Journal of Modern Economics and Trade, Institute for Humanities and Cultural Studies*, 17 (1), 109-133. [in Persian]
- Shahabadi Abolfazl, Sadeghi, Motamed Zahra and Chayani, Tayyebeh. (2012). The effect of types of capital on elite migration in selected oil-exporting countries, *Quarterly Journal of Quantitative Economics*, 19 (3), 155-180. [in Persian]
- Shabani Farzad, Parizad Reza and Amini, Alireza. (2019). A study of research factors in elite migration in Iran during the years 1368-1392, *Quarterly Journal of Political Science*, 16 (53), 57-78. [in Persian]
- Sadeghi Nejad, Mahsa and Mazloun Khorasani, Mohammad. (2018). The attitude of academic elites towards their future careers in Iran and its effect on their willingness to go abroad, *Quarterly Journal of Social Development*, 12 (7), 3-28. [in Persian]
- Salehi Omran, Ebrahim. (2006). A study of the attitudes of faculty members towards the causes of elite migration abroad, Case study: University of Mazandaran, *Letter of Social Sciences*, 56, 28-80. [in Persian]
- Talebi Zaidi, Abbas Ali and Rezaei, Jamshid. (2009). Investigating the causes of migration of academic elites from Mazandaran during the years 1370-1380, *Quarterly Journal of Financial Management*, 6 (16), 155-184. [in Persian]
- Tayibi, Moussa. (2009). Investigating the attitude of faculty members towards brain drain: A case study of Shiraz University, Master's thesis in Sociology, Shiraz University. [in Persian]
- Koroshnia, Maryam. and Latifian, Morteza. (2011). Investigating the relationship between dimensions of family-university communication patterns and students' critical thinking tendencies with the mediation of basic psychological needs satisfaction, *Quarterly Journal of Family Studies*, 7 (28), 493-517. [in Persian]
- Fallahi, Kiyomars and Manovarian, Abbas. (2013). Investigating the factors of elite migration and providing appropriate strategies to prevent this phenomenon, *Knowledge and Development Journal*, 15 (24), 24-132. [in Persian]
- Motlagh Masoumeh, Asadi, Mohammad Hossein and Akbari Baghbani, Marzieh. (2015). Investigating the organizational repulsive factors affecting the level of willingness to migrate among teachers in Omidiyeh County, *Iranian Journal of Social Science Studies*, 12 (45), 150-168. [in Persian]
- Mousavi Rad, Seyed Hamed, Ghodsian, Hossein. (2015). Analyzing elite migration and the effect of deterrent policies using system dynamics, *Strategic Management Research*, 21 (59), 37-62. [in Persian]
- Mirtorabi, Saeed and Khavari, Saeed. (2014). Reasons for elite migration from Iran from the perspective of international political economy with emphasis on 2001, *Political and International Research*, 19, 199-233. [in Persian]